

Γυναίκες, Απασχόληση και Ισότητα των Φύλων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*

Μαρία Καραμεσίνη, Μέλος της Ομάδας Εμπειρογνομημόνων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής
"Κοινωνικό Φύλο και Απασχόληση".

* Ομιλία από το Σεμινάριο Ευρωπαϊκού Κέντρου του Διεθνούς Συμβουλίου Γυναικών (Αθήνα, 4 Οκτωβρίου 1997).

Στην εισήγηση αυτή:

α) Θα περιγράψουμε τις βασικές τάσεις, που αφορούν την απασχόληση των γυναικών και το φυλετικό καταμερισμό της αμειβόμενης εργασίας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

β) Θα μιλήσουμε για μερικές διαστάσεις του προβλήματος της ανεργίας των γυναικών.

γ) Θα εκθέσουμε κάποιες εκτιμήσεις, για τις προοπτικές της απασχόλησης των γυναικών και της ισότητας ευκαιριών των δύο φύλων στην αμειβόμενη εργασία.

Α. Ο φυλετικός καταμερισμός της εργασίας

Ο φυλετικός καταμερισμός της εργασίας απορρέει από τις πατριαρχικές σχέσεις εξουσίας και εκμετάλλευσης, τόσο στο εσωτερικό της οικογένειας όσο και στη σφαίρα της αμειβόμενης εργασίας. Η τελευταία αποτελεί ευρύ πεδίο, που περιλαμβάνει την πρόσβαση στην απασχόληση, την αμοιβή της εργασίας, την επαγγελματική εξέλιξη, την απόκτηση επαγγελματικών γνώσεων και δεξιοτήτων, τη συλλογική δράση των μισθωτών.

Τα θέματα-κλειδιά για την ανάλυση του φυλετικού καταμερισμού της αμειβόμενης εργασίας είναι: οι αλλαγές στο βαθμό συμμετοχής των γυναικών στο εργα-

τικό δυναμικό και την απασχόληση, ο επαγγελματικός διαχωρισμός κατά φύλο, η έκταση των ανισοτήτων στις αποδοχές, οι μορφές απασχόλησης και ο εργάσιμος χρόνος.

Οι τάσεις που θα περιγράψουμε αναφέρονται κυρίως στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '90, μία περίοδο που χαρακτηριζόταν από οικονομική ύφεση, αύξηση της ανεργίας και εκτεταμένες αναδιαρθρώσεις. Αφορούν γενικές εξελίξεις, που αναφέρονται στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και όχι στις διαφορές, που υπάρχουν μεταξύ χωρών-μελών. Η παρουσίασή μας στηρίζεται στις εκθέσεις της Ομάδας Εμπειρογνομημόνων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, "για τη θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας" κατά τη διάρκεια του τρίτου μεσοπρόθεσμου προγράμματος δράσης για την ισότητα ευκαιριών¹.

1. Ο βαθμός συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό αυξήθηκε μεταξύ 1990 και 1996. Αυτό προήλθε αποκλειστικά από την αύξηση του βαθμού συμμετοχής των μητέρων 20 έως 39 ετών σε

1. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε συγκεκριμένα το J. Rubery, M. Smith, C. Fagan in collaboration with P. Almond and J. Parker, *Trends and prospects for women's employment in the 1990s*, European Commission, DGV - Equal Opportunities for Women and Men, V/2002/96-EN.

όλες τις χώρες της Ε.Ε, πλην της Ιταλίας. Οι χώρες με υψηλά ποσοστά συμμετοχής των μητέρων στο εργατικό δυναμικό, δεν εμφανίζουν όλες υψηλή συμμετοχή των μητέρων στη μερική απασχόληση. Άρα, η αύξηση του βαθμού συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, δεν οφείλεται μονοσήμαντα στην ύπαρξη ευκαιριών μερικής απασχόλησης για τις εργαζόμενες μητέρες.

Οι κλαδικές μεταβολές της απασχόλησης ευνόησαν τη συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '90. Κι αυτό γιατί η μεταποίηση και άλλοι οικονομικοί τομείς-κλάδοι, όπου επικρατούν οι άνδρες, σημείωσαν απώλειες σε θέσεις εργασίας, αντίθετα με τις υπηρεσίες, όπου σημειώθηκε μεγάλη αύξηση των θέσεων εργασίας με προνομιακό αποδέκτη τις γυναίκες. Την ίδια περίοδο, **οι βαθμοί συμμετοχής των φύλων στην απασχόληση** εμφάνισαν τάση σύγκλισης, λόγω της ελαφράς αύξησης του βαθμού συμμετοχής των γυναικών και της μεγάλης μείωσης εκείνου των ανδρών.

Το πιο σημαντικό είναι ότι στη διάρκεια

των δύο τελευταίων δεκαετιών, σε όλες τις χώρες της Ε.Ε οι γυναίκες έχουν αλλάξει τη συμπεριφορά τους έναντι της αγοράς εργασίας. Ολοένα και περισσότερες, είτε δεν διακόπτουν καθόλου την επαγγελματική τους δραστηριότητα, είτε αποσύρονται από την αγορά εργασίας για μικρότερα διαστήματα απ' ό,τι στο παρελθόν. Επίσης, όλο και περισσότερες αναβάλλουν την τεκνοποιία και επιλέγουν, είτε να έχουν λιγότερα, είτε να μην κάνουν καθόλου παιδιά.

Άρα, οι γυναίκες δεν μπορούν πια να θεωρούνται ως ευέλικτο απόθεμα εργασίας. Αντιστέκονται στις πιέσεις για περιορισμό της συμμετοχής τους στην απασχόληση, με την αυξημένη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση και τη μείωση της γονιμότητας, που είναι θεαματική στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου.

2. Το επίπεδο επαγγελματικού διαχωρισμού κατά φύλο παραμένει πολύ υψηλό σε όλες τις χώρες-μέλη. Πολύ μικρό ποσοστό θέσεων απασχόλησης συναντάται σε μεικτά επαγγέλματα.

Οι τάσεις της δεκαετίας του '80, ως προς το διαχωρισμό των επαγγελματιών

κατά φύλο, συνεχίστηκαν και στη δεκαετία του '90 και είναι αντιφατικές: α) μείωση του επαγγελματικού διαχωρισμού σε κάποιες υψηλόβαθμες θέσεις εργασίας, όπου κυριαρχούν οι άνδρες, β) διατήρηση της κατά φύλο σύνθεσης σε χαμηλόβαθμες θέσεις εργασίας, όπου κυριαρχούν οι άνδρες, γ) περαιτέρω ενίσχυση της γυναικείας συμμετοχής σε τομείς γυναικείου. Έτσι, η είσοδος των γυναικών σε επαγγέλματα υψηλού κοινωνικού γοήτρου (υπερ)αντισταθμίστηκε, από την αύξηση της συμμετοχής τους σε θέσεις χαμηλού ή μεσαίου επιπέδου στις υπηρεσίες. Αυτό οδηγεί σε πόλωση στους κόλπους του γυναικείου εργατικού δυναμικού.

Η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στα επιστημονικά, τεχνικά και διευθυντικά επαγγέλματα, έχει οδηγήσει σε

μείωση του κάθετου επαγγελματικού διαχωρισμού κατά φύλο, αλλά σε μικρότερο βαθμό απ' ό τι φαίνεται σε πρώτη ματιά. Μεγαλύτερη πρόοδος έχει σημειωθεί στις κατώτερες και μεσαίες θέσεις ιεραρχίας παρά στις υψηλές, ενώ στις τελευταίες εμφανίζονται παράλληλα νέες μορφές επαγγελματικού διαχωρισμού. Η μείωση του κάθετου επαγγελματικού διαχωρισμού, είναι μεγαλύτερη στο δημόσιο παρά στον ιδιωτικό τομέα.

3. Οι ανισότητες των αποδοχών μεταξύ των δύο φύλων, δεν φαίνεται να μειώθηκαν στη δεκαετία του '90. Πολλοί παράγοντες συνέβαλαν σ' αυτή την αρνητική εξέλιξη. Η αύξηση των άτυπων μορφών απασχόλησης, η μείωση της αγοραστικής δύναμης και της σχετικής αξίας των κατώτατων μισθών σε πολλές χώρες, η αποκέντρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και η εξατομίκευση των εργασιακών σχέσεων οδηγούν σε διεύρυνση των ανισοτήτων εις βάρος των γυναικών, δεδομένου ότι οι τελευταίες εμπλέκονται περισσότερο από τους άνδρες στις άτυπες μορφές απασχόλησης, αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος των αμειβόμενων με τους κατώτατους μισθούς, συγκεντρώνονται περισσότερο στις μικρές επιχειρήσεις απ' ό τι οι άνδρες και συμμετέχουν στα συνδικάτα λιγότερο από αυτούς.

4. Το πιθανότερο είναι, η αναδιάρθρωση των ευρωπαϊκών αγορών εργασίας, στη βάση της επέκτασης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και χρόνου εργασίας, να εντείνει τις ανισότητες φύλου στην αγορά εργασίας.

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '90, οι σταθερές δουλειές με πλήρες ωράριο αυξήθηκαν πολύ αργά για τις γυναίκες και μειώθηκαν για τους άνδρες. Αντίθετα, οι θέσεις προσωρινής απασχόλησης αυξήθηκαν πιο γρήγορα για τους άνδρες απ' ό,τι για τις γυναίκες, ενώ η μερική απα-

σχόληση γνώρισε τον ίδιο ρυθμό επέκτασης και στους άνδρες και στις γυναίκες. Οι τρεις αυτές εξελίξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι ανισότητες μεταξύ των φύλων, ως προς τη συμμετοχή στις διαφορετικές μορφές απασχόλησης, μειώθηκαν.

Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες, επηρεάστηκαν από την πρόσφατη τάση γρήγορης επέκτασης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, όμως, τα σημεία εκκίνησης τους ήταν διαφορετικά. Έτσι, οι άνδρες συνεχίζουν ακόμα και σήμερα να εμπλέκονται σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης μόνο σε κάποιες φάσεις της ζωής τους, ενώ οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες εμπλοκής σε όλες τις ηλικίες.

Η μερική απασχόληση είναι η πιο σημαντική γυναικεία ευέλικτη μορφή απασχόλησης στις χώρες του Ευρωπαϊκού Βορρά. Αντίθετα, στον Ευρωπαϊκό Νότο δεν είναι εκτεταμένη. Η κατ' οίκον εργασία με το κομμάτι (φασόν), που είναι στην πλειοψηφία της αδήλωτη και ανασφάλιστη, αποτελεί την κατεξοχήν ευέλικτη μορφή εργασίας του Νότου.

Η κατανομή του χρόνου, τόσο στο σπίτι όσο και στη δουλειά, είναι ένα κομβικό ζήτημα για τις κοινωνικές σχέσεις φύλου και αποτελεί το υπόβαθρο των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας. Κατά κανόνα, οι άνδρες είναι διαθέσιμοι για εργασία μεγαλύτερης διάρκειας, αλλά με μεγαλύτερη αμοιβή, ενώ οι γυναίκες συνήθως εργάζονται λιγότερες ώρες, με χαμηλή όμως αποζημίωση για ασυνήθιστα ωράρια εργασίας. Οι διαφορές φύλου ως προς τη μέση διάρκεια εργασίας, αντανακλούν κυρίως τη μεγαλύτερη εμπλοκή των γυναικών στη μερική απασχόληση και τη μεγαλύτερη εμπλοκή των ανδρών στην αυτοαπασχόληση.

Η τάση για μεγαλύτερη ευελιξία στα

ωράρια και το χρόνο εργασίας κρύβει παγίδες για τις εργαζόμενες γυναίκες. Η νυχτερινή εργασία, η δουλειά το Σαββατοκύριακο και η εργασία πέραν του 8ωρου και 40ωρου αυξάνονται σε όλες τις χώρες, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των νέων διευθετήσεων του χρόνου εργασίας δεν δίνει ελευθερία επιλογής ατομικών ωραρίων στους εργαζόμενους. Η παρατεταμένη διάρκεια του ημερήσιου χρόνου εργασίας και η δουλειά σε μη κανονικές ώρες δημιουργούν προβλήματα στις γυναίκες, που θέλουν να συνδυάσουν την εξωοικιακή εργασία με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις.

B. Διαστάσεις του προβλήματος της ανεργίας των γυναικών

Το πρόβλημα της ανεργίας είναι σύνθετο και είναι δύσκολο να αναλυθεί διεξοδικά. Οι δυσκολίες προέρχονται από τη διαπλοκή των συγκυριακών με τα διαρθρωτικά αίτια και από το ύψος της ανεργίας με τη διάρθρωσή της. Είναι πάντως γεγονός, ότι η αναντιστοιχία μεταξύ των ρυθμών αύξησης του εργατικού δυναμικού και της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας αποτελεί μία πρώτη προσέγγιση,

αλλά όχι και ερμηνεία του φαινομένου.

Το ποσοστό ανεργίας των γυναικών είναι υψηλότερο από αυτό των ανδρών σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλην της Μεγάλης Βρετανίας, της Φιλανδίας και της Σουηδίας. Αυτό συμβαίνει παρά το γεγονός ότι η απασχόληση των γυναικών από τις αρχές της δεκαετίας του '80 μέχρι σήμερα σημείωσε σημαντική αύξηση, ενώ αυτή των ανδρών στασιμότητα.

Από τη συγκριτική παρατήρηση των μεταβολών των ποσοστών ανεργίας ανδρών και γυναικών διαπιστώνουμε ότι στις περιόδους οικονομικής ανάκαμψης οι άνδρες επωφελούνται περισσότερο από τις γυναίκες, ενώ στις περιόδους ύφεσης πλήττονται περισσότερο. Φαίνεται, πως τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των γυναικών τις "προστατεύουν" από την ανεργία. Με λίγα λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συγκυριακή συνιστώσα της ανεργίας είναι πιο σημαντική στην περίπτωση των ανδρών, ενώ η δομική στην περίπτωση των γυναικών.

Τα χαρακτηριστικά της ανεργίας διαφέρουν από χώρα σε χώρα ανάλογα με το σύστημα απασχόλησης και τους κοινωνικούς θεσμούς, δηλαδή τον τρόπο ρύθμισης της αγοράς εργασίας, τις πολιτικές προσωπικού των επιχειρήσεων, τον τύπο οικογένειας, το σύστημα κοινωνικής προστασίας και πρόνοιας. Γι' αυτό και η διαφορά μεταξύ γυναικείου και ανδρικού ποσοστού ανεργίας δεν προέρχεται από τις ίδιες αιτίες σε όλες τις χώρες.

Για παράδειγμα, έχει σημασία αν σε μία χώρα η ανεργία παρουσιάζει υψηλή συγκέντρωση στους νέους και τους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας, δεδομένου ότι η σύνθεση του γυναικείου εργατικού δυναμικού είναι πιο νεανική και αυτό επηρεάζει το γενικό ποσοστό της γυναικείας ανεργίας. Επίσης, σημασία

έχει η φυλετική σύνθεση της προσωρινής απασχόλησης, δεδομένου ότι η λήξη της προσωρινής εργασίας είναι ένας από τους σημαντικούς λόγους συχνών εισόδων στην ανεργία.

Τέλος, σημασία έχουν οι πολιτικές προσλήψεων των επιχειρήσεων και η οργάνωση του συστήματος κατάρτισης για την πρόσβαση των νέων γυναικών στην απασχόληση.

Γ. Προοπτικές της απασχόλησης των γυναικών και της ισότητας ευκαιριών των δύο φύλων στην εργασία

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι γυναίκες ευθύνονται για τα 25 από τα 30 εκατομμύρια αύξησης του εργατικού δυναμικού των χωρών της Ε.Ε τα τελευταία 30 χρόνια, και ότι θα συνεχίσουν να αποτελούν την κύρια πηγή προσφοράς εργασίας στο μέλλον. Όμως, οι μελλοντικές προοπτικές απασχόλησής τους είναι αβέβαιες.

Μέχρι σήμερα, η αναδιάρθρωση της απασχόλησης έχει συμβάλλει στο να μειώσει την ανισότητα των φύλων ως προς τη συμμετοχή τους στην απασχόληση. Η στροφή των εργοδοτών στην αναζήτηση ευελιξίας και χαμηλού κόστους εργασίας – χαρακτηριστικά που συνδέονται περισσότερο με τη γυναικεία εργασία – οδήγησε στην αύξηση της απασχόλησης των γυναικών, ενώ η ανδρική απασχόληση αυξήθηκε οριστικά. Και η αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης προς όφελος των υπηρεσιών ευνόησε τις γυναίκες, λόγω των ικανοτήτων και δεξιοτήτων που έχουν αποκτήσει μέσω της κοινωνικοποίησής τους.

Η εκπληκτική πρόοδος των γυναικών ως προς τη συμμετοχή τους στην απασχόληση, συνοδεύτηκε από την ένταξη της μεγαλύτερης μερίδας τους σε επαγγέλ-

ματα, θέσεις εργασίας και μορφές απασχόλησης, κατά κανόνα μικρότερου κύρους, εξασφάλισης και προοπτικών ανέλιξης και χειρότερων συνθηκών εργασίας και απασχόλησης από αυτές των ανδρών. Επίσης, παρά τις διακυμάνσεις της, η διαφορά στα ποσοστά ανεργίας των δύο φύλων εις βάρος των γυναικών παραμένει σταθερή την τελευταία εικοσαετία.

Από την άλλη πλευρά, ο ρόλος του κοινωνικού φύλου στην αγορά εργασίας γίνεται πιο περίπλοκος, μιά, που όλο και περισσότερες γυναίκες μετακινούνται σε υψηλού επιπέδου θέσεις εργασίας και όλο και περισσότεροι άνδρες παγιδεύονται σε επισφαλείς θέσεις εργασίας και στην ανεργία. Έτσι, η πρόοδος προς την ισότητα των φύλων έχει προέλθει σε κάποιο βαθμό και από την υποβάθμιση της θέσης των ανδρών στην αγορά εργασίας, ενώ, αντίθετα, έχουν αυξηθεί οι ανισότητες μεταξύ των γυναικών.

Οι μελλοντικές προοπτικές της απασχόλησης των γυναικών δεν είναι τόσο θετικές, όπως υπήρξαν μέχρι τώρα. Η προσπάθεια επίτευξης ονομαστικής σύγκλισης με βάση τα κριτήρια του Μάαστριχτ,

προκαλεί συρρίκνωση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα και εμποδίζει τις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου να αναπτύξουν τις κοινωνικές υποδομές, που θα επιτρέψουν στις γυναίκες να φθάσουν τα ποσοστά απασχόλησης των υπόλοιπων χωρών της Ε.Ε. Επίσης, αναμένονται αναδιαρθρώσεις ευρείας κλίμακας στον τομέα των υπηρεσιών, που ενδέχεται να μειώσουν τις δυνατότητες απορρόφησης της προσφοράς γυναικείας εργασίας, ενώ, ταυτόχρονα, η ανεργία των ανδρών και η αδυναμία εύρεσης εργασίας στους υπόλοιπους τομείς τους οδηγεί σε αναζήτηση εργασίας στο χώρο των υπηρεσιών.

Παρ' όλα αυτά, η γυναικεία απασχόληση αναμένεται να αυξηθεί σε όλες τις χώρες-μέλη της Ε.Ε, πλην εκείνων των χωρών, όπως η Σουηδία και η Φιλανδία, που έχουν επιτύχει ήδη υψηλά επίπεδα γυναικείας απασχόλησης. Ωστόσο, κάποια σημαντικά ερωτήματα τίθενται όσον αφορά την ισότητα ευκαιριών (βλέπε Rubery κ.ά. σελ. 283):

- Υπάρχει κάποιο ανώτατο όριο στο βαθμό ισότητας, που μπορεί να επιτευ-

χθεί στην αγορά εργασίας, δεδομένης της σχετικά αργής προόδου της ισότητας στην οικιακή σφαίρα;

- Θα υπάρξει σύγκλιση μεταξύ των χωρών-μελών της Ε.Ε, ως προς το επίπεδο ισότητας των δύο φύλων, και συγκεκριμένα μεταξύ των λιγότερο και των περισσότερο αναπτυγμένων περιοχών της Ε.Ε;
- Θα αυξηθούν οι διαφορές μεταξύ των λιγότερο και των περισσότερο μορφωμέ-

νων γυναικών, ή μεταξύ των γυναικών με παιδιά και αυτών χωρίς παιδιά, ή μήπως, οι σημερινές διαφορές αντανakλούν κυρίως τη διαφορά στάσεων και προσδοκιών απέναντι στην αμειβόμενη εργασία μεταξύ γυναικών διαφορετικών γενεών;

Αυτά τα ερωτήματα είναι ανοιχτά για έρευνα και συζήτηση και προφανώς αποτελούν πεδία παρέμβασης και άσκησης πολιτικής.

Με την ευκαιρία της 8ης Μαρτίου, που είναι η "Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας", η συνάδελφος κ. Χρύσα Κυπρίου μας αφιέρωσε το παρακάτω ποίημά της:

ΓΥΝΑΙΚΑ!

Αύρα της θάλασσας.
Γη γόνιμη, υπομονής ασπίδα.
Φάρος στοργής.
Γυναίκα!
Τόσο ευάλωτη.
Σαν φτερό στον άνεμο.
Τόσο ανυπόμονη.
Σαν τα βιαστικά βήματα ενός παιδιού.
Τόσο παιδί η ίδια, με τη γλυκειά αφέλεια
της πρώτης νιότης.
Με πόση λαχτάρα, σαν από πάντα νά' ταν έτοιμη,
προσμένει την ώρα της Μητρότητας.
Ξέρει ν' αντέχει τον πόνο στωϊκά.
Η διαδρομή της μέσα στο χρόνο είναι σπαρμένη
από τ' αγκάθια του πόνου.
Το μυστικό της ολοκλήρωσης, όμως,
είναι αποκλειστικά δικό της.
Ό,τι κι αν γίνει, όσο κι αν σκορπήσουμε στις λησμονιάς
τον απέραντο ορίζοντα,
η γη θα ξαναβλαστήσει, το δέντρο θα γιομήσει πάλι καρπούς,
κι εκείνη θα στέκει πάντα εκεί.
Αναλοίωτη κι αρχέγονη.
Όπως η Κρήνη της Αιωνιότητας.
Γυναίκα!

Με πολλή αγάπη στις συναδέλφισσές μου Μαίες και στο προσεγμένο περιοδικό τους "ΕΛΕΥΘΩ".

29/9/97

Χρύσα Κυπρίου